

Dr. hist. Raimonds Cerūzis
LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents

Referāts nolasīts Centrālās vēlēšanu komisijas un LU konferencē
„Tautas gribas aritmētika: vēlēšanas un referendumi Latvijā”
LU Lielajā aulā 20.07.2012. *

Tautas nobalsošanas Latvijā starpkaru periodā 20.gadsimta 20. - 30.gados

Starpkaru periodā Latvijā, respektīvi, no 1922.gada, kad pieņēma Latvijas Republikas Satversmi, līdz Latvijas okupācijai 1940.gadā, notika kopumā četras tautas nobalsošanas.

Tautas nobalsošanu vēsture Latvijā aizsākās ar Saeimas lēmumu nodot katoļiem Rīgas Sv. Jēkaba baznīcu, kas bija Rīgas vācu un latviešu luterāņu draudžu īpašums. Notikušā baznīcas piederības maiņa nebija kāds voluntārs Latvijas akts - to noteica Latvijas un Vatikāna 1922.gadā noslēgtais konkordāts – abpusēja attiecību izveide. No Latvijas valsts puses konkordāta noslēgšanas mērķis bija integrēt Latvijas valstī katoļticīgo Latgali. Latgale Krievijas impērijas laikā bija iekļauta Vitebskas guberņā, un bija Latgales politiķi un arī sabiedriskie darbinieki, kuri, Latvijas Republikai nodibinoties, prasīja Latgalei kultūras autonomiju un pretojās Latvijas luterāniskajai dominantei. Vatikāns toreiz no Latvijas valsts prasīja izšķiršanos par labu vai nu luterānismam, vai katoļticībai. Viena no prasībām bija katoļu nodrošināšana ar katedrāli.

Latvija savā ziņā centās balansēt starp abām šīm konfesijām un neparādīt izšķirošo attieksmi. 1923.gada 1. un 2. septembrī tika sarīkota tautas nobalsošana par jau notikušo Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas atsavināšanu, proti, par vēlētāju ierosināto likumprojektu, kas paredzēja, ka baznīcas un lūgšanu namus, kurus lieto kādas konfesijas dievkalpojums, nedrīkst atsavināt vai nodot citas konfesijas vajadzībām. Nobalsošanā tika nodotas vairāk nekā 200 000 derīgas balsis, kas bija aptuveni 20% no visiem balsstiesīgajiem, un, kaut gan vairākums balsotāju nostājas pret baznīcas atsavināšanu vai nodošanu citas konfesijas vajadzībām, referendumam pietrūka kvoruma. Kvorumam bija nepieciešama puse no nedaudz mazāk kā miliona balsstiesīgo pilsoņu. Šī liksta turpmāk vajāja visas tautas nobalsošanas, kas Latvijā starpkaru periodā notika.

Nākama problēma, par ko tika rosināta tautas nobalsošana, bija pavalstniecība jeb, mūsdienu valodā runājot, pilsonība. 1927.gada 2.junijā Saeima pieņēma jaunus grozījumus

un papildinājumus Pavalstniecības likumā. Jāteic, ka Pavalstniecības likums bija Latvijas vēsturē viens no visvairāk labotajiem un papildinātajiem likumiem, kurš arī starpkaru periodā izsauca ne mazums diskusiju, līdzīgi kā mūsdienās Pilsonības likums un ar to saistītie jautājumi. Ar šiem likuma grozījumiem noteiktais 20 gadu nodzīvošanas cenzs Latvijas robežās pirms 1914.gada 1.augusta, respektīvi, Pirmā pasaules kara sākuma, bija saīsināts uz 6 mēnešiem. Līdz ar to Latvijas pavalstniecībā tagad varēja ieskaitīt visus tos, kuri dzīvoja Latvijas robežās no 1925.gada 1.janvāra un kuri varēja pierādīt, ka viņi ir dzīvojuši Latvijas robežās arī pēdējos sešus mēnešus pirms 1914.gada 1.augusta. Grozījumi bija pieņemti, lai Latvijā formāli būtu iespēja atgriezties un integrēties latviešu izcelsmes Krievijas kolonistiem, tajā pašā laikā šie grozījumi bija izdevīgi arī Latvijas nacionālajām minoritātēm, tostarp arī ebreju minoritātei. Ebreju minoritātes deputāti, lai veicinātu savas tautības iecelotāju ierašanos Latvijā, deva arī savu ieguldījumu, lai šādu labojumu pieņemtu. Kā zināms, arī starpkaru periodā mazām etniskām, politiskām un sociālām grupām bija liela teikšana valdības sastādīšanā, un ebreju un citu nacionālo minoritāšu deputātiem bija izdevies panākt šādu likuma redakciju, kas ievēroja viņu tiesības un intereses.

Līdz ar to daļā latviešu sabiedriski politisko darbinieku un inteliģences radās bažas, ka Pavalstniecības likuma grozījums nepamatoti varētu piešķirt Latvijas pilsonību daudziem, kuriem ar Latviju un latviešiem nav nekāda sakara. Sākumā ar gandrīz 200 000 pilsoņu parakstu tika ierosināts likumprojekts par Saeimas pieņemto grozījumu atcelšanu. Tomēr Saeima šo likumprojektu noraidīja, un 1927.gada 17. un 18. decembrī notika tautas nobalsošana. Nobalsošanā tika nodotas turpat 250 000 derīgas balsis, atkal aptuveni 20% no balsstiesīgajiem. Tādēļ atkal tā pati liksta – nepietika balsstiesīgo un pietrūka kворuma, kas bija puse no nu jau vairāk nekā miliona balsstiesīgo, un likumprojekts netika pieņemts.

Notikušais liecināja, ka referendumu rīkošana bija visai pārsteidzīgs pasākums, proti, jau referendumu norises laikā sāka noskaidroties, ka nekādi jauni pavalstnieku plūdi neradīsies. Laika gaitā, starp citu, pavalstniecību uz šo likuma grozījumu pamata ieguva tikai daži tūkstoši jauno Latvijas pilsoņu, un tāpēc sabiedrība gan referendumu norises laikā, gan arī pēc tam nomierinājās un vairāk neatgriezās pie šī likuma radikālas korekcijas.

1931.gada 5. un 6. septembrī notika trešā tautas nobalsošana – par likumprojektu "Likums par Māras baznīcu". Liela daļa latviešu sabiedrības vēlējās pārņemt savā īpašumā vācbaltiešu apsaimniekoto Doma baznīcu un nodot to latviešu luterticīgajai baznīcai kā tās

arhibīskapa katedrāli. Strīdā iesaistījās arī politiskās partijas un šeit jau pieminētie politiķi – Progresīvās apvienības pārstāvis Mārgers Skujenieks, kuram lieli nopelni arī Latvijas juridiskā pamatprincipa izveidē, arī Demokrātiskā centra līderis Jānis Breikšs. Tie bija politiķi, kas uzstājās ar visai nacionālu ievirzi.

Tas bija ekonomiskās krīzes laiks pasaulē un Eiropā, kas apgrūtināja ne tikai saimnieciskos apstākļus, bet veicināja arī nacionālisma popularitātes kāpumu. Latvija šeit nebija izņēmums. Latvija šajā strāvē bija tāds pats dalībnieks kā lielās valstis un kaimiņos esošas valstis – Vācija, Polija, Igaunija, Lietuva. Visas valstis aptvēra šī problēma.

Kaut gan tautas nobalsošanā piedalījās turpat 400 000 balsotāji un gandrīz visi nobalsoja par Māras baznīcas atsavināšanu vāciešiem, arī šajā tautas nobalsošanā pietrūka kvoruma, un šis lēmums tika noraidīts, tomēr Saeima šo likumprojektu tik un tā pieņēma vēlāk. Tas tāpēc, ka politika notika uz nacionālisma viļņa un parlamenta vairākums pārstāvēja pretvāciski noskaņoto sabiedrības daļu. Līdz ar to Saeimas lēmums bija tāds, ka baznīca jāatsavina. Lieki teikt, ka šāda rīcība radīja lielu aizvainojumu vācbaltiešos, kuriem Latvijā bija pašiem sava autonoma luteriskā baznīca. Vācbaltieši notikušo devējā vāciski par „*kirchenraub*”, respektīvi, par valsts organizētu baznīcu laupīšanu.

Īsi pirms Kārļa Ulmaņa apvērsuma, 1934.gada 24. un 25. februārī notika starpkaru perioda pēdējā tautas nobalsošana par vēlētāju ierosināto likumprojektu "Likums par nodrošināšanu vecuma un darba nespējas un bezdarba gadījumos". Šī likumprojekta pamatā bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas izstrādātais likums par nodrošināšanu vecuma, darba nespējas un bezdarba gadījumos, un tā shēma bija visai amizanti izdomāta. Bija paredzēts, ka nepieciešamie līdzekļi veidotos no darba devēju iemaksām, lielas nekustāmas mantas īpašnieku iemaksām, to personu iemaksām, kuru ienākumi pārsniedz 5 000 latu gadā, kā arī valsts un pašvaldību iemaksām. Tā bija ideja par sociālās labklājības valsti, kādu mēs neredzam pat mūsdienu pasaulē, un visai utopiska iecere, kas, protams, izpelnījās ļoti lielu nepatiku mantīgajās aprindās, un arī ļoti plaša spektra politisko partiju – centrisko, labēji orientēto partiju – aprindām, kurām bija kontrole pār finanšu līdzekļiem, nepatika šāda ideja.

Pirms iesniegšanas Saeimā par likumprojektu bija parakstījušies turpat 200 000 no balsstiesīgajiem pilsoņiem. Likuma pieņemšanai savukārt bija nepieciešams, lai savu atbalstu izteiktu ap pusmiljons pilsoņu. Nobalsošanā piedalījās vairāk kā 400 000 pilsoņu,

un, lai gan atkal lielākā daļa balsu tika nodota "par", tomēr netika sasniegts nepieciešamais vēlētāju skaits, un Saeima šo likumprojektu nepieņēma.

Starpkaru periodā vēl trīs reizes bija sākta parakstu vākšana tautas nobalsošanas ierosināšanai, taču nobalsošana netika rīkota, vai nu tāpēc, ka pietrūka parakstu, vai arī tāpēc, ka Saeima pieņēma likumu, negaidot referendumu sākumu. Minēšu, kādas šīs parakstu vākšanas bija.

1923.gada novembrī sākās parakstu vākšana tautas nobalsošanas ierosināšanai par likumprojektu "Likums par atlīdzības nokārtošanu valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu bijušajiem īpašniekiem". Saeima likumprojektu atbalstīja, tāpēc tautas nobalsošana nenotika.

1929.gada augustā tika vākti paraksti tautas nobalsošanas ierosināšanai par likumprojektu "Agrārās reformas likuma papildinājums", kas paredzēja atcelt vācbaltiešu zemessardzes – vācbaltiešu Brīvības cīnītāju jeb landesvēra priekšrocības zemes iegūšanā. Šis jautājums Latvijas valstij visu starpkaru periodu bija ļoti sarežģīts un sāpīgs. Likumprojekts guva plašu vēlētāju atbalstu, jo sabiedrība uzskatīja, ka vācbaltiešu landesvērs cīnījās ne tikai pret boļševikiem, kur viņiem bija ārkārtīgi liela nozīme arī Rīgas atbrīvošanā 1919.gada 22.maijā, bet arī pret neatkarīgas Latvijas valsts ideju. Tāda bija tā brīža Latvijas sabiedrības nostāja, tāpēc Saeima likumu pieņēma un tautas nobalsošana nenotika. Līdzīgi kā vēlāk manis pieminētajā Doma baznīcas gadījumā arī šis Saeimas lēmums vairoja vācbaltiešu neapmierinātību ar valdības rīcību.

1933.gada jūlijā un augustā tika vākti paraksti tautas nobalsošanas ierosināšanai par Satversmes 74. un 79.panta grozījumiem. Grozījumi paredzēja samazināt vēlētāju skaitu, kas nepieciešams, lai likumu varētu atcelt vai ierosināt tautas nobalsošanu. Šeit neizdevās savākt nepieciešamo parakstu skaitu.

Tādejādi secināms, ka nevienā no tautas nobalsošanām nepiedalījās pietiekams vēlētāju skaits, lai nobalsošanu atzītu par notikušu, tāpat daļēji arī parakstu vākšanas bija nesekmīgas. Varētu rasties jautājums, kāpēc referendumus starpkaru periodā vajāja šādas neveiksmes? Cēloņi šeit ir ne viens vien. Es minēšu kompleksas divas cēloņu grupas.

Pirmā – politiskās pieredzes un solidaritātes trūkums (par ko mēs daļēji dzirdējām jau iepriekšējā referātā). Sabiedrība tolaik tikai apguva demokrātijas pamatprincipus. Demokrātija nebija sena tradīcija, un patiesībā tā tāda nebija gandrīz nekur Eiropā. Politiskais spektrs bija sašķelts daudzās mazpartijās. Referendumam izvirzītie jautājumi nebija fundamentāli aktuāli visai sabiedrībai, bet tikai kādai sabiedrības daļai, bieži vien

samērā šaurai. Katrai sociālajai un nacionālajai grupai bija vēlme veidot savu partiju, realizēt savas idejas un aizstāvēt savas šauras sociālās un nacionālās grupas intereses. Nacionālais jautājums tomēr bija dominējošs, jo trīs no četrām nobalsošanām tā vai savādāk bija saistītas ar nacionālo jautājumu, ar izpratni par valsti, par noteicošo nacionalitāti valstī, un tā vai savādāk bija saistītas arī ar vācbaltiešu kā tradicionāli sociāli politiski vadošās grupas tiesību ierobežošanu.

Nobalsošanu jēga bieži vien bija visai kreisa – kaut ko atsavināt, ekspropriēt, atņemt vai radīt kreisi orientētas sociālās pārmaiņas. Tā neapšaubāmi bija starpkaru perioda Latvijas sabiedrības realitāte – šis kreisums, ko lielākā sabiedrības daļa no vienas puses noraidīja, noraidot komunisma ideoloģiju, bet no otras puses vēlējās, lai citas partijas – centriskās, pat labējās – realizētu šis kreisās idejas caur savu politiku. Zināms absurds, bet tā tas bija.

Otrā cēloņu grupa – informācijas ierobežotība un sabiedrības vājā sasaiste ar politisko ikdienu. Par politiku interesējās galvenokārt sabiedrības elite – politiķi, intelīgences, augstāko izglītību ieguvušie un tamlīdzīgie. Vairākumam sabiedrības politika nebija aktuāla lieta. Jāatceras, ka, salīdzinot ar mūsdienām, arī informācijas pieejamība bija ļoti ierobežota. Piemēram, Rīgas Radiofons (radio, kā mēs mūsdienās sakām) sāka savus raidījumus tikai 1926.gada sākumā, un radio kā ierīce, ko var klausīties mājās, bija ļoti dārga greznumlieta, ko varēja atļauties tikai labi apmaksāts darba ņēmējs. Turklāt ziņu vai politikas īpatsvars raidījumos līdz pat 1940.gadam bija visai mazs. Nebija ne televīzijas, ne interneta, ne tādas politiskās komunikācijas kā mūsdienās, ne sabiedrības komunikācijas kādās citās formās, kāda tā ir pašlaik. Galvenais informācijas avots bija avīzes, bet tās bieži bija politiski angažētas. To bija daudz, bet tās bija politiski angažētas un neizklāstīja objektīvi un detalizēti politisko notikumu hronoloģiju. Politisko norišu izsekošana ierindas pilsonim varēja būt visai grūts uzdevums, tādēļ arī politiskās solidaritātes trūka un trūka arī motivācijas interesēties par politiku.

Paldies par uzmanību!

** Referāts ar autora atļauju pierakstīts no konferences videoieraksta.*